

Znova je dim in drobeče stopinje stvari
v smehu, ki vso temo zaobkroža.
Srednja pesem, srednja zarja,
besni bič in zvon,
v razdalji pred očmi.

Darovan je mrak za neko smrt,
neznano in bleščečo.

Darovan je mrak za neko smrt,
neznano in bleščečo.

Polemika

Novi pogledi na literarno zgodovino?

Jan
Zoltan

Ob časovni razdalji, ki nas danes ločuje od izida Inkretove knjige, se zdi značilno, da to delo skorajda ni doživelo odmeva. Poučen je tudi zapis Tarasa Kermaunerja (Za čistost metodologije, Problemi, 1972, 111—112, str. 146), saj je kritik izrabil to priložnost za popularizacijo lastnih del, ki jih mimogrede razglasi za literarnozgodovinska. Le slabo tretjino prispevka je posvetil Inkretu, in še tu se je zadovoljil le z nekaj daljšimi citati, ki učinkujejo kvečjemu kot nekakšen povzetek obravnavanega dela. Zdi se torej, da delo ni sposobno komunikacije, čeprav je že naslov takšen, da naravnost izziva diskusijo, poleg tega pa je tudi vrsta ugotovitev tako zaostrenih, da izzvenijo kot očitek slovenski literarni vedi. Avtorjev namen je torej zbuditi javno razmišljanje o temeljnih literarne vede, pri tem pa še zdaleč ni uspel, da bi bil dosegel takšen učinek, kot so ga imeli pomisleki, ki so se pojavili v slovenski javnosti sredi petdesetih let, saj ne moremo vzpostaviti vzročnih povezav niti med Inkretovim delom in Kosovo razpravo, ki jo lahko beremo na straneh te revije.*

Prav zato nas zanima, katere komponente Inkretovega dela postavljajo to provokativno razmišljanje v takšen položaj. Temu ne morejo biti vzrok zunanji elementi, npr. avtorjev nepregleden stil, za katerega so značilne nemogoče stavčne zveze z več kot desetimi odvisniki, nepotrebni pomišljaji, narekovaji, velike začetnice in podobni okraski. To verjetno ni tehten vzrok, saj smo se, na žalost, takšnega pisanja že preveč navadili. Naše razmišljanje bo skušalo poiskati tiste teze, ki so toliko pomembne, da lahko dokaj določijo usodo dela, saj se nam s tem posredno pokaže tudi današnje stanje literarne vede.

Delo je zgrajeno dvodelno, saj nas najprej seznanja s pogledi na nekatere teoretične probleme literarne vede, nato pa na podlagi teh spoznanj skuša obdelati konkreten literarnozgodovinski problem. Izbor teme ni naključen, kajti avtor je prepričan, da je slovenska literarna zgodovina blokirana pri obravnavi Koseskega. Tema naj bi bila takšne narave, da nam

Andrej Inkret: Jovan Vesel Koseski, Vprašanje literarne zgodovine; Znamenja 22—23; Obzorja, Maribor 1971.

odpira pogled na teoretične osnove tistega koncepta literarne zgodovine, ki se je uveljavil pri nas (str. 8—10).

Značilno pa je, da je Koseskemu posvečeno razmeroma malo prostora, le nekaj nad deset strani knjige: »Temeljno avtorjevo zanimanje ne velja poeziji Jovana Vesela Koseskega, temveč vprašanjem literarne zgodovine; analiza Koseskega je pravzaprav dodatek,« (1. c. str. 147) ugotavlja že Kermauner, prav zato pa se nam že ob bežnem pogledu dela pojavijo pomisleki, če je izbrana tema res takšna, da nam odpira pot k premisleku teoretičnih izhodišč literarne zgodovine. Po drugi strani pa se nam vsiljuje sum, da avtorjeva teoretična izhodišča niso takšna, da bi omogočala novo in ustrežnejšo osvetlitev izbranega problema.

Provokativnost izbrane teme bi bilo mogoče izrabiti, če bi se izkazalo, da se v okviru literarne zgodovine enako uspešno obravnava umetniško nepomembno delo, kakršno je Koseskega tudi po Inkretovem mnenju. S tem bi se dokazalo, da literarna zgodovina nima ustreznih meril, ki bi ji omogočala uspešno definicijo umetniško vredne literature, saj je mogoče v okviru njenih metod enako obravnavati umetnino in neumetniško besedilo. Izkazalo bi se, da literarna zgodovina ne more definirati svojega predmeta.

Vendar je morala ostati ta razsežnost problema prezrta, kajti avtorjevi pogledi na literarno zgodovino so zgrajeni na svojevrstnem razumevanju vede in literarne umetnine.

Ko opredeljuje literarno umetnino, meni, da je njena osnovna značilnost v tem, da jo bralec lahko aktualizira, saj v njej lahko vedno najde tisto sporočilo, ki mu ustreza. Literarna umetnina je torej odprt prostor, tekst z ambiguitetnim pomenom in predstavlja le potencialno vrednost (str. 30), bralcu omogoča, da ga izpolnjuje s svojimi problemi (str. 5—6). Ti pogledi, ki so nekakšni derivati strukturalizma, poenostavljajo fenomen literarne umetnine, saj ima vsaka določene meje in je ni mogoče poljubno prilagajati. Pri podoživljanju umetnine se vedno zavedamo tudi njene vloge in pomena v preteklosti. Prav zato je literatura vedno vrednota, ki dobiva svoj pomen ob nadosebnih vrednotah (prim. Memmi: *Problemi sociologije literature*, v zborniku G. Gurvitch: *Traité de sociologie II*, Paris 1963). Zato do literature nismo ravnodušni, pač pa prisiljeni, da se do nje opredeljujemo. Literatura je torej pojav, ki je precej bolj kompleksen, kot se kaže v tem delu. Tudi pojmovanje bralca je daleč pod tisto stopnjo, ki ga je evropska literarna teorija dosegla npr. s Kayserjem (prim. Pretnarjevo recenzijo Czaplejeweczeve študije o naslovniku kot kategoriji poetike, SR 1972, str. 457—459).

Ta poenostavljenja zavzemajo v delu takšen položaj, da opredeljujejo celotno razmišljanje. Avtor namreč podaljšuje svoje sklepanje v trditev, da prava literarna umetnina sploh ne pozna zgodovine, saj živi le za bralca in njegov čas (str. 30). Od tod izvede razmejitve delovnega področja kritike in literarne zgodovine. Za kritiko je značilen atribut subjektivnosti in vrednotenje; za literarno zgodovino pa objektivnost. Kritika je zanj tista, ki ji je dostopna prava, živa poezija (str. 32), ker adaptira literaturo na lasten model in aktualizira njeno ambiguitetnost s pomočjo vrednostnih kriterijev. Takšno preprosto razmejevanje med kritiko in literarno zgodovino ne more biti uspešno, ker je preveč enostransko. Prav zato tudi sam avtor ne pozna jasnih meja med posameznimi vejami literarne vede, saj obravnava na istem nivoju tako različno gradivo, kot je Trdinov Pretres slovenskih pesnikov,

Stritarjeva Kritična pisma, Levčev priložnostni spis *Ob stoletnici Janeza Vesela Koseskega, Prijatelja, Lončarja in Legišo*.

Avtor tudi pozablja, da kritik pri svojem vrednotenju ni svoboden, saj se mora njegov odnos do literarne umetnine razlikovati od privatnega. Ko kritik stopa v javnost, si mora poiskati takšno utemeljitev, ki zbudi v javnosti pozornost. To pa je že pomembna omejitev kritikovih možnosti. Brez takšne utemeljitve se dogaja, da kritik govori v prazno, ne da bi dosegel ustrezen odmev, kot opazamo pri nekaterih slovenskih kritikih. Če hoče kritik ohraniti svojo pomembno družbeno vlogo in usmerjati literarne tokove, mora svojo subjektivnost omejiti in se približati objektivnim zakonitostim.

Literarna zgodovina si po avtorjevem mnenju prizadeva, da bi dosegla jasne, dokončne, preverljive rezultate, vendar Inkret nejasno ločuje med literarnozgodovinskimi deli z znanstvenimi ambicijami in tistimi, ki si tega ne prizadevajo doseči. Raziskovanje literarne zgodovine je objektivno, usmerjeno v zgodovinski razvoj književnosti (prim. str. 14, 18, 24, ...). Seveda si vsak literarni zgodovinar prizadeva doseči takšno stopnjo raziskovanja. Problematične postanejo te trditve, ko Inkret prilagodi tem ciljem predmet literarne zgodovine. Pričakovali bi, da bo poskušal izpopolniti metode te discipline, toda ubral je lažjo pot, zamenjal je le predmet te vede. Tako je literarno zgodovino obsodil na raziskovanje kvaziliterarne umetnine, torej tistih del, ki obstajajo enako kot naravni pojavi in jih je mogoče eksaktno izmeriti (str. 14). Literarna zgodovina bi se smela ukvarjati le z mrtvimi literarnimi deli, s fosili, torej s tistimi, ki jih sodoben bralec ne sprejema kot aktualna, kajti le-ta se dajo eksaktno razčleniti. Seveda avtor pozablja, da takšna dela ne spadajo v literaturo tudi v okviru njegove definicije. Takšna literarna zgodovina se sploh ne ukvarja s književnostjo, če s tem terminom označujemo besedno umetnost.

Cilji literarne zgodovine so prilagojeni po merilu prirodoslovnih znanosti, kot da le-ta ne bi premogla lastnih metod, zakonitosti in ciljev. Zapoltel se je v izhodišča, ki jih poznamo iz tistega obdobja razvoja literarne vede, ki ga označujemo za pozitivizem. S tem pa ni le zanikal razvoj, ki ga je ta veda prehodila v zadnji polovici stoletja, pač pa je šel še korak dlje. Noben literarni zgodovinar, niti najradikalnejši Tainovi učenci, niso šli tako daleč, da bi se odrekli svojemu predmetu, preučevanju literarne umetnine. Res da mora literarna zgodovina upoštevati tudi nekatere neliterarne pojave, vendar to počne le zato, da lahko pojasni zakonitosti besedne umetnosti. Nikoli pa niso postali ti problemi sami po sebi namen literarnozgodovinske raziskave. To se je prvič zgodilo pri nas, v Inkretovem delu. Ob takšnem pojmovanju literarne zgodovine je jasno, da ta dejavnost izgubi kakršenkoli pomen in s tem upravičenost obstoja. In vendar literarna zgodovina obstaja kot nepogrešljiva veda v sodobni družbi tudi mimo Inkretovih pogledov.

Iz takšne aksiomatične trditve je avtor sestavil obtožnico slovenske literarne zgodovine. Nedokazano hipotezo je sprejel za merilo in tako postane neustrezna zaradi nesmiselnega kriterija, čeprav se v okviru razvoja evropske literarne vede ne zdi nič groznega, če slovenski literarnozgodovinski koncept temelji na vrednostni selekciji gradiva. Selekcija je nujna v vsaki historični vedi, tudi v literarni, zlasti pa je nujna pri narodu, kjer je pesnjenje nacionalni šport. Zato pa tudi ni prepričljiva Inkretova trditev, da se koncept slovenske literarne zgodovine spreminja v kritiko zaradi selektivnih kriterijev (str. 35). Včasih so literarni zgodovini očitali, da ni sposobna ločiti literarne

umetnine od poljubnega dela, sedaj pa je obsojena, ker ji uspeva diferencirati gradivo.

Celotna teoretična izhodišča so tako prilagojena in poenostavljena, da vodijo do sklepa, da je poezija, kot je Koseskega, edino primerna za literarnozgodovinsko raziskavo.

Pri obravnavi te teme pa se izkaže, da je problem ozek in zaprt, tako da ne srečamo bistveno nove osvetlitve Koseskega. Avtor ostaja pri ugotovitvah, da je pesnik razumel svoja dela kot instrument narodnega gibanja, v tem je videl smisel svojega pesništva, ki mu je veljalo za nekaj navezujočega, saj ni ustvarjal po njegovih lastnih zakonitostih, pač pa je poezijo prilagajal potrebam določenega koncepta narodnega gibanja (str. 56—58). Zato je ta poezija v bistvu ideologija (str. 36). Tudi v pesnikovem lastnem odnosu do svojega dela avtor ne najde ničesar, kar bi nas opozarjalo, da imajo njegove pesmi umetniško vrednost. Do enakega sklepa nas vodi tudi Inkretova ugotovitev, da sodelovanje poezije v narodnem gibanju ni nujen pogoj za umetniško vrednost dela (str. 44—45). Seveda ni ta, tako vsestransko utemeljena teza nič pretresljivo novega. Pomembna je le zato, ker ob njej odpade upravičenost raziskave Koseskega, toda pri Inkretovih izhodiščih je to šele *conditio sine qua non*, da postane predmet literarnozgodovinske raziskave, saj je prepričan, da so ji dostopna le neumetniška dela, mrtvi predmeti.

Kam vodijo takšna izhodišča, jasno in nedvoumno vidimo, ko avtor pristaja na Levčevo primerjanje poezije s politiko, saj beremo, da je vpliv poezije »produktiven, razviden in verifikabilen; med poezijo in politiko vsaj na nivoju učinkovitosti, ki pa je odločilen, ne more biti razlike. Naloga literarne zgodovine potemtakem je, da sprejema poezijo tako, kot se ocenjuje državnike in vojskovodje, to je v skladu z njihovimi dejanji in zaslugami.« (str. 42)

Popolnoma jasno je, da literatura s takšno presojo izgubi svojo specifično, postane poljuben predmet in je ni več mogoče ločiti od drugih človekovih dejavnosti. Tu srečamo takšen odnos do literature, kot so ga imeli pozitivisti.

Literatura izgubi tudi vsak pomen in ničesar ji ne ostane, kar bi opravičevalo njen obstoj in položaj v družbi. Zato jo mora avtor dodatno osmisliti, drugače bi bilo tudi njegovo delo le nepomembno igračkkanje. Vendar zaide pri tem v nov paradoks, saj trdi, da se je slovenska nacionalna gibanje lahko konstituiralo šele na temelju »poetične Besede« in naenkrat mu postane slovenska literatura »živa neprenehna, najbolj razvidna in temeljna nacionalna praksa« (str. 45). Jezik slovenske poezije mu velja za »tisti medij, s katerim se izgovarja in konstituira temeljna resnica slovenske nacionalne eksistence in je ta eksistenca že a priori tako »prirejena«, da se lahko izrazi le v jeziku poezije« (str. 21). Seveda socialnopolitična akcija ne more in tudi nikoli ni potekala na nivoju literature, tudi pri narodu, ki je živel v takšnih razmerah kot naš. Do takšne naivnosti, da bi se šel s pesmijo boriti v parlament za nacionalne pravice, se ni povzpел niti Bleiweis.

Analiza položaja Koseskega v nacionalnem gibanju privede avtorja v nemogoč položaj, ker pristaja na Bleiweisov koncept narodnega gibanja. Drugače ne moremo razumeti trditve, da je bil Bleiweisov program v danem socialnopolitičnem stadiju absolutno afirmativen (str. 68.) Menda v tedanjem času sploh ni bilo mogoče nobeno drugačno gibanje kot tisto, ki ga

je zastopal ta nacionalni program. Tu zaide avtor v popoln determinizem, ki ne priznava nobene človekove svobode, pozablja na vrsto dejstev, ki bi mu omogočile jasnejše poznavanje realnosti. Ne upošteva ozkosti in dezorientiranosti teh ljudi, ki so zašli v skrajno reakcionarno situacijo že 1848 ter bili konservativnejši od najbolj zaostalih sil, saj so bili sposobni videti le svoje najožje interese (prim. Boris Paternu: Slovenska literarna kritika pred Levstikom, Ljubljana 1960). Za takšne trditve je potrebno naravnost mižati pred drugimi koncepti, ki so bili že tedaj prisotni na Slovenskem. Potrebno je pristajati na lepo laž: »Sleherna tožba o neznatnosti in nerazvitosti slovenstva in njegove domovine, vsakršno ponavljanje velikih, revolucionarnih eshatoloških projektov, se mora izkazati za neproduktivno in brezplodno (. . .)« (str. 69). Le če je človekovo življenje popolnoma neodvisno od njegove akcije, je mogoče trditi, da smo Slovenci dosegli v letih okrog 1848 vse, kar je bilo mogoče, kot sledi iz Inkretovega razmišljanja.

Kot torej skuša ugotoviti, zakaj je Koseski v svojem času veljal za pesnika, izgubi kritično distanco do problema in zaide v skrajni determinizem, ki poenostavlja stvarne dogodke.

Razmišljanje o Koseskem je zgrajeno na poenostavljenem razumevanju literarne zgodovine in na nedokazanih tezah o predmetu literarne zgodovine, čeprav je največ naporov posvečenih prav pojasnjevanju teh izhodišč. Ob njih je avtor skušal pokazati, kakšna bodi konkretna literarnozgodovinska obravnava, vendar je interpretiral nekatere pojave slovenske kulturnopolitične zgodovine ozko in neustrezno. Celotno prizadevanje je pritrirano do tiste skrajnosti, ki literarni zgodovini jemlje vsak pomen v sodobnem življenju. S takšnimi neosnovanimi trditvami pa delo seveda zgublja aktualnost in pomen.